

GAREGIN TUMANYAN

Ph.D in History

Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA

gstumanyan@gmail.com

CIMMERIANS AND SCYTHIANS IN THE ARMENIAN HIGHLAND (ARCHAEOLOGICAL FORMULATION OF THE PROBLEM)

The fact of the presence of Cimmerian-Scythian tribes in the Armenian Highland has been considered for a long time and has attracted archaeologists' attention¹. Not unexpectedly, the period of social development in Transcaucasia for the second quarter of the first millennium B.C. was named «Scythian»². According to N. Marr, among other nations, the «Scythian tribe» has got assimilated with the Armenians as well³. The first chapter of the unfinished book by N. Adonts «The origin of Armenians» is conventionally titled «Cimmerians and Scythians in the Asia Prior». The author accepts the existence of population having Scythian origin in some areas of the historical Armenia. Meanwhile, answering the question whether the barbarian hordes of Cimmerians and Scythians left a mark in Armenia, N. Adonts certainly denies «the ethnographical influence of a handful of Scythians upon Armenians»⁴. Later-on also opinions were expressed that some Scythian tribes remaining in Armenian Highland were assimilated with the Armenians⁵. In his well-known exploration on the ethnogenesis of the Armenians, G. Ghapantsyan wrote about the influence of Cimmerian-Scythian tribes on the political situation of Asia Minor in the 7th century B.C.⁶. Also, an assumption was made that none of the invasions of nomads from Caucasasia to Western Asia had made any substantial change in the ethnographical map of the region⁷. Nevertheless, the presence of the Scythian element in Armenia in the 7th–6th centuries B.C. is considered plausible⁸. No statistical analysis of the

---

¹ Սամուելյան, 1931, 86–87; Մանանդյան, 1944, 23, 41:

² Пиотровский, 1949, 115. The mentioned period was named as such by N. Marr. By the way, the «Scythian age» term continues to be used in our contemporary scales of periodization of the ancient history of Asia Minor: see James, 1987, 38–39. In Transcaucasia, the period between the end of 9th and the beginning of 6th century is more accepted to name Urartian or Van Kingdom Period: see Куфтин, 1941, 50; Пиотровский, 1959, 26; Мартиросян, 1964, 12 etc.

³ Մար, 1989, 39:

⁴ Ադոնց, 1972, 303–305:

⁵ Երեմյան, 1968, 95, 114; Пиотровский, 1959, 127; Дьяконов, 1968, 127; Тер-Мартirosов, 1994, 82; Քուսիյան, 1998, 57–58; Հարությունյան, 1998, 58:

⁶ Капанцян, 1947, 147–151.

⁷ Пьянков, 1979, 197.

⁸ Пиотровский, 1959, 232–256; Пиотровский, 1959a, 186; Тирацян, 1978, 111–112; Погребова, 1984, 42; Тер-Мартirosов, 1995, 32; Հարությունյան, 1998, 57–58 և այլն:

paleoanthropological data conducted during recent years contradicts this assumption. It reveals a «link» between the population of Armenia and the Scythians from the Black Sea coastal area in the Urartian period⁹, and the similarity of Shirakavan and Karchaghbyur anthropological groups with the Scythians from the middle course of the Dnieper and the Dniester basin in the Hellenistic period¹⁰.

Summarizing the available archaeological evidence, fundamentals can be established for defining the place of the Cimmerian-Scythian cultural commonality among the concurrent archaeological cultures on the Armenian Highland. This can partially eliminate the contradiction between the information provided by ancient written sources including the cuneiform, and the findings of archaeological research, whereby diverse written sources attest to the presence of the Cimmerian and Scythian tribes in different areas of the Armenian Highland, while archaeologists excavating the relics of those periods almost never touch upon that issue.

On the other hand, the idea that the issue of origination and early history of Scythians (and Cimmerians) cannot be elucidated based solely on the data from Northern Black Sea or Northern Caucasus areas is of particular importance¹¹. Indeed, discussing only the historical-archaeological facts from the mentioned areas means unreasonably and artificially narrowing the boundaries within which the phenomenon of «Cimmerian-Scythian cultural commonality» took place. Supposedly, the «Northern Caucasian Scythian Culture» was formed before the invasion of the Scythians into Western Asia, as a nomadic culture of riding warriors useful with bronze and iron weapons. According to A. Yessen, it is formed from two constituents – eastern (Siberian and Middle Asian) and local (near-Cubanian and Cobanian)¹². But for that very reason that it is a «nomadic culture of riding warriors»¹³, the role of the contemporary cultures of other near-Black Sea regions, as well as the Armenian Highland cannot be ignored in its formation. Although the initial forms of weapons that served as prototypes for some specimens of the archaic Scythian armory are known in the Black Sea area from the 8th century B.C., nevertheless, the Scythian armour complex with its main features was apparently formed in the 7th century B.C.¹⁴, after the return of the Scythian troops from Western Asia to the Eurasian steppes.

Thus, although this problem has not yet been studied in the Armenian archaeology, some questions have been indirectly touched upon. Already in 1924, S. Ter-Avetisyan, when conducting research on the historical monuments of Artsakh, came to the conclusion that some burial mounds there were built by the Scythians. However, he did not carry out excavations¹⁵. Yet, the lack of archaeological data

---

⁹ Худавердян и др., 2014, 273.

¹⁰ Худавердян, 2013, 309.

¹¹ Пиотровский, 1940, 80; Ильинская, 1983, 55.

¹² Иессен, 1954, 129–131. There is an opinion that the Cimmerians are the carriers of the Cobanian culture: see Ельницкий, 1949, 23.

¹³ According to another definition – «Pastoral-Nomadic Culture», which was spread over the area from Hungary to Siberia: see Sher, 1988, 47.

¹⁴ Мелюкова, 1964, 79; Галанина, 1994, 105; Курочкин, 1994, 120.

¹⁵ Тер-Аветисян, 2010, 189.

concerning this issue served a basis for archaeologist E.H. Bayburdyan to notice that «nothing is known about the Scythians of Armenia»¹⁶:

Boris Piotrovsky repeatedly referred to the presence of Cimmerian and Scythian cultural elements in the Armenian Highland¹⁷. The idea that the culture of the Transcaucasia in the 7th–6th centuries B.C. consisted of three elements – local, Urartian, and Scythian, has been planted in his works for quite a while¹⁸. Some of his followers shared this opinion. According to B.B. Piotrovsky, the simultaneous presence of these three cultural elements is evident, particularly, in the archaeological materials of Karmir Blur¹⁹. Scythian artifacts were found throughout Transcaucasia²⁰. Corroborating the existence of Scythian component in the Transcaucasian culture of the 7th–6th centuries B.C.²¹, B.B. Piotrovsky in the meantime noted that no specific complex can be listed among the monuments of Western Asia, that would be associated with the Cimmerians or Scythians²².

Archaeologist A.A. Yessen, in his turn, thought that the basic Cimmerian culture had yet to be discovered²³. The expedition he directed was not successful in «detecting the basic Scythian component» in the monuments of the steppes around Artsakh. Nevertheless, based on the excavations of Hrakot-Perodj (Paytakaran) Small Kurgan, A.A. Yessen could demonstrate that the early dating (11th–9th centuries BC) of the rich kurgans of Mingechaur (Utik) lacked scientific basis, thus indirectly pointing out the need of synchronizing the mentioned kurgans in Paytakaran and Utik²⁴.

H.A. Martirosyan calls the period of the collection of Khrtanots «early Scythian» and compares those archaeological finds with the artifacts known from the famous Scythian sepulchers²⁵. In his opinion, the Urartian and the local ceramic assemblages are not linked typologically to the ceramic vessels of Khrtanots²⁶. Later, he partly revised this point of view, assuming that two main components appear in the culture of Armenia in 7th–6th centuries B.C. – the local (Eastern Armenian) and the Urartian. Meanwhile, close cultural connections are noticed with Scythian tribes²⁷.

Based on the findings of trappings specific for Scythian culture in Armavir, Karmir Blur, Norshuntepe and elsewhere, G.A. Tiratsyan concludes that sometime in the past Scythians were present in the Armenian Highland. He pays attention to the connections Scythians had with the Armenian Highland, both during the first period

---

¹⁶ Байбуртян, 2011, 14.

¹⁷ Concerning this issue see Туманян, 2014.

¹⁸ Пиотровский, 1949, 115, 129; Пиотровский, 1950, 12 etc.

¹⁹ Пиотровский, 1949a, 187.

²⁰ Пиотровский, 1954, 141.

²¹ Пиотровский, 1949, 115, 129; Пиотровский, 1949a, 187; Пиотровский, 1950, 12 etc. For some period, H. A. Martirosyan also was a follower of this viewpoint (Мартirosян, 1954, 56).

²² Пиотровский, 1940, 76; Пиотровский, 1959, 237.

²³ Иессен, 1954, 131.

²⁴ Иессен, 1965, 22, 30.

²⁵ Мартirosян, 1954, 20, 90–91.

²⁶ Мартirosян, 1954, 63.

²⁷ Мартirosян, 1964, 291. S. H. Devejian also touched the issue of contacts between the local and Scythian cultures (Деведжян, 1981, 58).

of the establishment of the superiority of the Van's Kingdom and during the last decades of the existence of this power²⁸. The scientist is convinced that the archaeological complex of Jrarat is a link connecting the Age of Broad Utilization of Iron in Armenia with the Armenian Hellenistic Culture²⁹:

S.A. Yesayan and M.N. Pogrebova tried to separate the elements of Scythian culture in the monuments of the Southern Caucasus. Although the Scythians, according to the written sources and archaeological data, belonged to various economic-cultural types – cattle-breeders and farmers³⁰, the concept of the so-called «Scythian triad»³¹ («Scythian weapons», certain types of trappings, and items made in the «animal style») has been in circulation for a long time and the two authors followed the accepted principles³². They discussed specific items and facts typical for Scythian culture – Scythian arrowheads, acinaces-type daggers, iron axes, items of horse harness, decorations in the «animal style», personal belongings, burials with horses, and other artifacts listed in a separate column. Thus, 44 of the historical monuments of ancient Armenia were included in the summary table, of which 11 were represented by only casual archaeological finds, while 21 were burial grounds or separate sepulchers³³.

With regard to the cultural connections between Transcaucasia and Prior Asia in the 7th–6th centuries B.C., M. Pogrebova used the term of «Scythian period»³⁴. According to her, during the mentioned period, the population of Transcaucasia was not only in direct relations with the Scythians, but was part of them as well³⁵.

I. Medvedskaya noted a clear delineation between the archaeological cultures of Transcaucasia in 8th and 7th centuries B.C. While the culture in 8th century B.C. was related to the prior era³⁶, the 7th century B.C. was the beginning of a new period³⁷.

E. Chernenko and S. Makhortikh suppose that the early period of the Scythian history (Heroic Age) is closely linked to Caucasia and Transcaucasia³⁸.

The Scythian-type weapons found in the north-west of the Republic of Armenia became the subject of H. Msryan's explorations. He studied 14 arrowheads, four axes and one short acinaces-type dagger. The author concluded that neither in Shirak, nor in Lori there is an indication of any long-term residence of Scythians in those areas³⁹.

---

²⁸ Тирацян, 1978, 111–112.

²⁹ Мнацаканян, Тирацян, 1961, 79.

³⁰ Арутюнов, Хазанов, 1979, 145.

³¹ Граков, 1971, 60, 88.

³² Есаян, Погребова, 1985, 19.

³³ Есаян, Погребова, 1985, 139–141.

³⁴ Погребова, 1984, 1. The third period of the Early Iron Age of the Central Caucasia is called «Scythian». The widespread occurrence of the «Scythian» element in the culture of the tribes of this region in that period serves as a foundation for this (Техов, 1980a, 256).

³⁵ Есаян, Погребова, 1980, 87.

³⁶ Possibly, it would be justified here to separate the last two decades of the 8th century B.C. and view those together with the 7th century B.C.

³⁷ Медведская, 1983, 63.

³⁸ Черненко, Махортых, 1986, 225.

³⁹ Уиршби, 2003, 145.

Among the recent foreign publications, the monograph by A. I. Ivantchik is of particular interest, where the issues related to Cimmerians and Scythians are discussed in the general context of the archaeology of Eastern European steppes and Caucasia. According to the author, to answer the question about archaeological realities behind the reports of written sources on the Cimmerians, it is necessary to refer not only and not so much to the materials from the steppes, but primarily to the relevant complexes in Asia Prior. Although the mentioned areas repeatedly assaulted by Cimmerians were considered as marginal for their culture, yet, the priority belongs to them in solving the problem of matching the data from written and archaeological sources⁴⁰.

The voluminous publication by G. Me(h)nert is devoted to the Scythian culture. However, in this extensive monograph there are almost no data on Scythian complexes located in the territory of the Republic of Armenia⁴¹.

These days, the role of archaeology becomes more important in addressing the Scythian problem. While valuing in particular the role of comparative linguistics and antique historians' reports on this issue, the primary place of archaeology among various future explorations should be emphasized. Each newly found archaeological relic can help to clarify the issue under discussion. Thus, considering nowadays achievements of archaeology in exploring ancient cultures, it could be inferred that the principle of selecting separate items can help to identify only various relations, while the scientific discussion of any culture should begin from possibly complete involvement and comprehensive investigation of the complexes making up that culture. Being satisfied with identification and exploration of any single (even though essential) feature of a culture is an example of «methodological helplessness». The principle of dating archeological complexes based on a couple of imported items should also be rejected, as those items can appear in the composition of any complex after a long period of having been produced⁴². Hereby, it is impossible to find a radical solution to the problem we face while being limited in exploring only separate items or facts. A new conceptual approach should be applied to the discussed issues nowadays.

The thing is that in the era prior to the Cimmerian-Scythian invasions, populations that had created state formations in the Armenian Highland were at higher stages of cultural and social development than the Cimmerian and Scythian tribes were⁴³. Armenian Highland was one of the basic foci of the ancient eastern civilization. Urban culture, monumental architecture and writing had been widespread here for a long while. Particularly, the famous cities in the period of the Kingdom of Van included Tushpa-Van-Tosp, Moutsatsir-Mahkert, Khuboushkia of Nairi, Erebuni, Teishebaini

---

⁴⁰ **Ivantchik**, 2001, 12. It is noteworthy that only 13 years before the publication of his valuable monograph, the author expressed an opinion that «we know very little» about the invasions of nomadic Cimmerians and Scythians into Asia Prior during 8th-7th centuries B.C., although these have seriously influenced the «destiny» of the mentioned regions (**Иванчик**, 1988, 38).

⁴¹ **Mehnert**, 2008.

⁴² **Рабинович**, 1936, 79–80.

⁴³ **Меликишвили**, 1959, 230.

(Karmir-Blur), Argishtikhinili-Armavir, Ardini-Artimed (Metsamor) of Etiuni, Teishebaini-Odzaberd (Tsovinar), etc.

However, the Eurasian nomads in 8th–7th centuries B.C. presented a different economic-cultural type of society. Therefore, during the first periods of their invasion into the Armenian Highland, there were not any Cimmerian or Scythian «cities», nor even more or less attached settlements. Thus, when exploring Cimmerian-Scythian cultural commonality while being limited in stratigraphical observations, the comparative-typological method should be widely applied. It should be emphasized that the Cimmerian and Scythian cultures of the Black Sea area and the manifestations of these in Transcaucasia cannot be totally identical. The main reason for this is that these mobile and warlike tribes would immediately use the powerful cultural and particularly, production traditions existing in Armenian Highland⁴⁴. The skill of nomads to move rapidly gave them an opportunity to spread over broad, including enemy territories in a short historic period. Hence, the discussion of the issue of unicentral origination of Scythian culture does not appear to be reasonable from the historic-archaeological point of view⁴⁵. Accordingly, the issues regarding Cimmerian-Scythian monuments should be discussed in the scope of historic-cultural and chronologic problems of archaeology of both Black sea area and Asia Prior.

In the system of monuments of the Armenian Highland, a number of funerary and dwelling complexes can be identified that probably could be named Cimmerian or Scythian. During scientific exploration, the data on structural elements of a funeral complex, funerary rite, and sacrifices should be broadly considered. All of these features were almost ignored in the previous explorations of the issue⁴⁶. In this regard, it should be noted that when discussing the territorial or chronological breakdown of the Scythian culture, limiting oneself to only talking about the «Scythian triad»

---

⁴⁴ Typically, numerous jewelleries disclosed in early Scythian burial mounds of Southern-Russian steppes have Prior Asian origin, while in later times such items were produced in Hellenistic cities of Northern Black Sea area: See **Шилов**, 1961, 167.

⁴⁵ **Sher**, 1988, 48.

⁴⁶ If it is true that Cimmerians were moved out from their residency areas, most probably they would move with their families (**Phillips**, 1972, 136). Hence, the columns of riding warriors should be accompanied with carts, convenient for transporting women, children, and the minimal goods for living. While, perhaps, there were no women and children in the Scythian detachments pursuing Cimmerians (**Ильинская**, 1983, 55). At its initial stage, the Scythian campaign was, more probably, an organized military action: see **Черненко, Махортых**, 1986, 227, 229; **Иванчик**, 1988, 43. For now, we follow those authors who prefer discussing the Cimmerian-Scythian cultural commonality as a single wholeness: see **Воронов**, 1980, 200; **Медведская**, 1992; **Ivantchik**, 2001, 174. As to the discussions around the Cimmerian problem in the Northern Black Sea area, some patterns in the funerary ritual were revealed (**Смирнов**, 1966, 41–42; **Лесков**, 1971) and summarized (**Тереножкин**, 1976) after the attempts to assign some archaeological monuments to the presumptive Cimmerian culture (**Городцов**, 1928) and to classify the steppe monuments of 8th–7th centuries B.C. based on metallic items of bridle (**Иессен**, 1953). These patterns are – the skeletons positioned to the East and North-East are usually contracted and accompanied with complexes of goods of «Chernogorovsk» type, while with stretched skeletons positioned to the West, «Novocherkassk» type of artifacts are revealed. Based on these patterns, an attempt was made to classify the tombs of 8th–7th centuries B.C. (**Шарафутдинова, Дубовская**, 1982).

becomes ineffective⁴⁷. For identification of a Cimmerian-Scythian funerary complex, the following characteristics should be considered as primary: the presence of a specific type of anthropomorphic funerary sculpture in the burial complex, the skeleton's stretched position on its back or side and, often, with the head westward, and specific group burials, where one or several skeletons differ from the others in terms of position, location, etc. With respect to inlet burials, a logical explanation for choosing this way of burying their deceased is, perhaps, the lack of the mourners' permanent residency place. It is also noteworthy that militant horsemen were buried commonly in these complexes. Therefore, two additional important attributes should be considered for Cimmerian-Scythian sepultures: burial of a horse and/or placement of a horse tack in the burial chamber, as well as sacrifice of a dog. Besides, the set of items (weapons, horse tacks, tools, equipment, luxury items, personal effect, and ceramic vessels) characteristic for militant horsemen of Cimmerian-Scythian tribes should be considered as completely as possible⁴⁸. The presence of numerous bronze weapons in the Cimmerian-Scythian sepultures in other regions is a vast argument supporting the point that the tribes invaded the Armenian Highland in the age of wide adoption of iron were on a lower level of development than the natives were. A similar conclusion can be made based on the presence of human sacrifices. The idea that a cultural recession was observed in the Armenian Highland during the discussed period has not been supported⁴⁹. Today, this negative attitude should be revised, because there are new archaeological facts supporting the view suggested by the "Father of History" Herodotus⁵⁰ and expressed in the old Armenian legend⁵¹ stating that the cultural decline was caused by Scythians' violence and extensive robbery. Besides, in the Cimmerian-Scythian archaeological complexes of Armenia, working tools for men (thrashing boards, whetstones, awls, knives, flat axes, etc.) are regularly present. It is noteworthy that the arms disclosed during excavations of Urartian monuments of the 8th–7th centuries B.C. are made exclusively from iron⁵². This observation indicates that

---

⁴⁷ Sher, 1988, 48.

⁴⁸ Despite the common opinion that ceramic vessels cannot be viewed as significant feature of nomadic tribes, since they mostly used vessels made by neighboring sedentary people (Петренко, 1983, 46), still, it would be unreasonable to completely ignore the range of vessels typical for Cimmerian-Scythian archaeological complexes. The type, form, ornamentation and other features of vessels can serve as important sources of information.

⁴⁹ Пиотровский, 1949, 115.

⁵⁰ «For eight-and-twenty years then the Scythians were rulers of Asia, and by their unruliness and reckless behavior everything was ruined; for on the one hand they exacted that in tribute from each people which they laid upon them, and apart from the tribute they rode about and carried off by force the possessions of each tribe»: Herodotus, 1, 106.

⁵¹ «If you have the throat of Sharay, they say, we do not have the barns of Shirak»: Moses Khorenats'i, I, 12.

⁵² Куфтин, 1941, 53; Мартиросян, 1956, 83. We need to underscore that in this work by B.A. Kuftin, the mentioned age of dissemination of iron in Armenian Highland corresponds to the Cobanian period of bronze flourishing. In another work (Куфтин, 1944, 68), the scientist notes that the end of the Colchisian culture, for which flourishing of bronze was typical, corresponded to the age of Van Kingdom and the period of replacement of bronze arms with iron arms in ancient eastern countries. These explorations actually reject

the burial complexes of 8th-7th centuries in Armenia, where bronze arms were found, as a rule, cannot be considered Urartian.

In this connection we would like to shortly discuss a study conducted by A.I. Terenozjkin, which is devoted to the issue of dating the Mingechaur bridges. The author of this article objectively criticizes the desire of the Azerbaijani archaeologists, through ignoring the discovery of a number of artifacts, to reach the earliest possible dating of the archaeological complexes⁵³. However, one cannot agree with his opinion that the boundary between Bronze and Iron Ages in Transcaucasia is the 7th century B.C.⁵⁴. Interestingly, this conclusion is made based on studying some known artifacts from Getabek's N 48 tomb, Mingechaur burials and other archaeological monuments, all of which, according to the same author, belong to Scythian culture, hence, were brought to Southern Caucasia from outside. When reviewing the book by S.A. Yesayan and M.N. Pogrebova «The Scythian Monuments in Transcaucasia», E.V. Chernenko and S.V. Makhortikh repeat the same mistake, attributing the realities discussed in the book to the «beginning of Early Iron Age»⁵⁵. Surprisingly, they have forgotten the important fact that before the penetration of Scythian culture, the society in the Armenian Highland had already passed to the stage of its development, which in historical science is called the Age of State Formations, while in archaeology – the Age of Broad Dissemination of Iron. The dating of Early Iron Age to the end of the 2nd millennium and the first centuries of the 1st millennium B.C. is not an «archaeological legend about the deep antiquity of the Iron Age in this region», as some researchers used to think⁵⁶, but a valid scientific reality. During the 9th-8th centuries B.C. a stable transition to production of iron was made in Armenia⁵⁷. This fact should be considered particularly by those researchers who would try to ignore the existence of Cimmerian-Scythian cultural commonality in the range of archeological cultures in Armenia during 7th-6th centuries B.C. Any researcher who will not consider the presence of a brought-in Scythian cultural layer in our region, will face a contradiction, as he/she will have to accept that during 7th-6th centuries B.C., i.e. in the Age of State Formations or Broad Dissemination of Iron, the Bronze Age continued its coexistence in the Armenian Highland⁵⁸.

A comprehensive approach should be applied to clarify this complex issue. The results of archaeological investigations should be combined with written testimonies, onomastic data, folkloristic and ethnographic information. The investigation of the Cimmerian-Scythian problem should begin from the review of written sources. Two

---

the opinion expressed before that the arms and tools of Cimmerians were qualitatively similar to that of the most developed nations of Asia Prior: see **Городцов**, 1928, 50.

⁵³ **Теренозкин**, 1971, 80–81.

⁵⁴ **Теренозкин**, 1971, 83.

⁵⁵ **Черненко, Махортых**, 1986, 226.

⁵⁶ **Теренозкин**, 1971, 83; **Воронов**, 1980, 218.

⁵⁷ **Мартиросян**, 1956, 83.

⁵⁸ A similar situation was observed in the neighboring region. B.A. Kuftin noticed that a range of bronze artifacts of Colchis-Cobanian type found in Georgia should be dated to 7th century B.C. He tried to explain the fact of continuing the production of bronze arms in the presence of iron arms by the abundance of copper resources in the region (**Куфтин**, 1944, 68).

types of written sources are available for an explorer – cuneiform inscriptions and statements of historians. Each researcher must use all the available sources that provide any information about the presence of Cimmerians and Scythians in the Armenian Highland. These include Assyrian-Babylonian and Urartian cuneiform inscriptions, Bible data, reports of Grecian-Romanic and Armenian historians. All the mentioned sources provide valuable and very important data on the discussed issue.

BIBLIOGRAPHY

- Աղոնց Ն.**, Հայերի ծագումը (անավարտ).- Հայաստանի պատմություն, Երևան, 1972:
- Երեմյան Ս.Տ.**, Կիմերական ու սկյութական ցեղերի արշավանքները և Ուրարտուի ու Ասորեստանի պայքարը քոչվորների դեմ // Պատմա-քանասիրական հանդես, 1968, № 2, 89–116:
- Հարությունյան Բ.Հ.**, Հայաստանի, հայ-իրանական հարաբերությունների և Առաջավոր Ասիայի հնագույն պատմության մի քանի խնդիրների շուրջ (մ.թ.ա. VII–VI դդ.), Երևան, 1998:
- Մանանդյան Հ.**, Հին Հայաստանի և Անդրկովկասի մի քանի պրոբլեմների մասին, Երևան, 1944:
- Մառ Ն.**, Հայկական մշակույթը. Նրա արմատները և նախապատմական կապերը ըստ լեզվագիտության, Երևան, 1989:
- Մարյան Հ.**, Հյուսիս-արևմտյան Հայաստանից հայտնաբերված սկյութական տիպի զենքեր.- Գիտական աշխատություններ, VI. Գյումրի, 2003:
- Սամունցյան Խ.**, Հին Հայաստանի կոլտուրան, հ. I, Երևան, 1931:
- Քոչյան Ա.**, Տուն Թորգոմայ (առասպել և իրականություն), Երևան, 1998:
- Арутюнов С.А., Хазанов А.М.**, Археологические культуры и хозяйственно-культурные типы: проблема соотношения.- Проблемы типологии в этнографии, Москва, 1979.
- Байбуртян Е.**, Последовательность древнейших культур Армении на основании археологического материала, Ереван, 2011.
- Воронов Ю.Н.**, О хронологических связях киммерийско-скифской и колхидской культур.- Скифия и Кавказ. Сборник научных трудов, Киев, 1980, с. 200–218.
- Галанина Л.К.**, - К проблеме хронологии Келермесских курганов.- Российская археология, 1994, № 1, с. 92–107.
- Городцов В.А.**, К вопросу о киммерийской культуре.- Труды Секции археологии Института археологии и искусствознания, II, 1928, 46–60.
- Граков Б.Н.**, Скифы. Москва, Изд. Московского университета, 1971.
- Деведжян, С.Г.**, Лори-Берд, I, Ереван, 1981.
- Дьяконов И.М.**, Предыстория армянского народа, Ереван, 1968.
- Дьяконов И.М.**, Киммерийцы и скифы на Древнем Востоке.- Российская археология, 1, 1994, с. 108–116.
- Ельницкий Л.А.**, Киммерийцы и киммерийская культура. — Вестник древней истории, 3, 1949, с. 14–26.
- Есаян С., Погребова М.**, Палочки-застежки в закавказских и скифских памятниках.- Вестник общественных наук, 1, 1980, с. 79–88.
- Есаян С.А., Погребова М.Н.**, Скифские памятники Закавказья, Москва, 1985.
- Иванчик А.И.**, Воины-псы. Мужские союзы и скифские вторжения в Переднюю Азию.- Советская этнография, 5, 1988, с. 38–48.
- Иессен А.А.**, К вопросу о памятниках VIII-VII вв. до н.э. на юге Европейской части СССР (Новочеркасский клад 1939 г.).- Советская археология, XVIII, 1953, с. 49–110.
- Иессен А.А.**, Некоторые памятники VIII-VII вв. до н.э. на Северном Кавказе.- Вопросы скифо-сарматской археологии (по материалам конференции ИИМК АН СССР 1952 г.), Москва, 1954, с. 112–131.

- Иессен А.А.**, Из исторического прошлого Мильско-Карабахской степи.- Материалы и исследования по археологии СССР, 1965, № 125, 10–36.
- Ильинская В.А.**, Скифы и Кавказ (тезисы доклада).- Археологический сборник Государственного Эрмитажа, 1983, № 23, с. 55–56.
- Капанцян Г.**, Хайаса - колыбель армян. Этногенез армян и их начальная история, Ереван, 1947.
- Курочкин Г.Н.**, Хронология переднеазиатских походов скифов по письменным и археологическим данным.- Российская археология, 1, 1994, с. 117–122.
- Куфтин Б.А.**, Археологические раскопки в Триаleti, I, Тбилиси, 1941.
- Куфтин Б.А.**, Урартский колумбарий у подошвы Арабата и куро-аракский энеолит.- Вестник Государственного музея Грузии, XIII-V, 1944, с. 1–171.
- Лесков А.М.**, Предскифский период в степях Северного Причерноморья.- Проблемы скифской археологии, Москва, 1971, с. 75–91.
- Мартirosян А.А.**, Раскопки в Головино, Ереван, 1954.
- Мартirosян А.**, Раскопки в Кировакане и некоторые памятники раннеурартского периода (IX–VIII вв. до н.э.), 1956, № 9, с. 61–84.
- Мартirosян А.А.**, Армения в эпоху бронзы и раннего железа, Ереван, 1964.
- Медведская И.Н.**, Конский убор из могильника Сялк В.- Iranica Antiqua, XVIII, 1983, с. 59–79.
- Медведская И.Н.**, Периодизация скифской архаики и Древний Восток.- Российская археология, 3, 1992, с. 86–107.
- Меликишвили Г.А.**, К истории древней Грузии, Тбилиси, 1959.
- Мелюкова А.И.**, Вооружение скифов.- Свод археологических источников, Д1-4. Москва, 1964, 91
- Мнацаканян А.О., Тирацян Г.А.**, Новые данные о материальной культуре древней Армении.- Известия общественных наук, 8, 1961, с. 69–83.
- Петренко В.Г.**, Скифская культура на Северном Кавказе.- Археологический сборник Государственного Эрмитажа, 23, 1983, с. 43–48.
- Пиотровский Б.Б.**, Скифы и Закавказье.- Труды отдела Востока Государственного Эрмитажа, III, 1940, с. 71–92.
- Пиотровский Б.Б.**, Археология Закавказья. Ленинград, Изд. Ленинградского гос. университета, 1949.
- Пиотровский Б.Б.**, Скифы в Закавказье.- Ученые записки ЛГУ. Серия исторических наук, 13, 1949а, с. 172–190.
- Пиотровский Б.Б.**, Кармир-Блур, I, Ереван, 1950.
- Пиотровский Б.Б.**, Скифы и древний Восток (Доклад на конференции по скифо-сарматской археологии).- Советская археология, XIX, 1954, с. 141–158.
- Пиотровский Б.Б.**, Ванское царство (Урарту). Москва, Изд. восточной литературы, 1959.
- Пиотровский Б.Б.**, Город бога Тейшебы (Кармир-Блур).- Советская археология, 2, 1959а, с. 169–186.
- Погребова М.Н.**, Закавказье и его связи с Передней Азией в скифское время, Москва, 1984.
- Пьянков И.В.**, К вопросу о путях проникновения ираноязычных племен в Переднюю Азию.- Переднеазиатский сборник, III. Москва, Наука, 1979, с. 193–207.
- Рабинович Б.**, О датировке некоторых скифских курганов Среднего Приднепровья.- Советская археология, 1, 1936, с. 79–100.
- Смирнов А.П.**, Скифы. Москва, 1966.
- Тер-Аветисян С.**, Памятники древности Карабаха и скифская проблема.- Арменоведческие исследования. Ереван, Гитутюн, 2010, с. 175–194.
- Тер-Мартirosов Ф.И.**, Скифское царство в Передней Азии и исторические основы предания о Паруйре Скайорди как царе Армении.- Историко-филологический журнал, 1-2, 1994, с. 67–84.

Тер-Мартirosов Ф., Образование царства Армения в контексте исторических данных и исторической памяти. Ереван, Армянский центр стратегических и национальных исследований, 1995.

Тереножкин А.И., Дата мингечаурских удил.- Советская археология, 4, 1971, с. 71–84.

Тереножкин А.И., Киммерийцы, Киев, 1976.

Техов Б.В., Скифы и материальная культура Центрального Кавказа в VII-VI вв. до н.э. (по материалам Тлийского могильника).- Скифия и Кавказ. Сборник научных трудов, Киев, 1980, с. 219–257.

Тирацян Г.А., Урартский Армавир (По данным археологических раскопок).- Культура Востока. Древность и раннее средневековье. Ленинград, 1978, с. 106–114.

Туманян Г., Б.Б. Пиотровский – о присутствии киммерской и скифской культур на Армянском нагорье.- Б.Б. Пиотровский и археология. Сборник научных статей. Ереван, Служба по охране исторической среды и музеев-заповедников, 2014, с. 112–115.

Худавердян А.Ю., Население Армении в эпоху античности (к вопросу об этнических взаимосвязях: инфильтрация или инвазия?).- Вестник общественных наук, 3, 2013, с. 306–315.

Худавердян А., Деведжян С., Хачатрян А., Еганян Л., Способы обращения с телами умерших в памятниках Лори Берд и Ширакаван (по данным палеоантропологии).- Armenian Folk Culture, XVI. Tradition and Modernity in Armenian Culture. Yerevan, Gitutyun, 2014, с. 273–280.

Черненко Е.В., Махортых С.В., Рецензия на кн.: С.А. Есаян, М.Н. Погребова. Скифские памятники Закавказья. М., 1985.- Историко-филологический журнал, 4, 1986, с. 225–229.

Шарафутдинова Э.С., Дубовская О.Р., Киммерийская проблема и две группы погребений предскифского времени в Северном Причерноморье.- Культурный прогресс в эпоху бронзы и раннего железа, Ереван, 1982, с. 129–132.

Шилов В.П., Раскопки Елизаветовского могильника в 1959 г.- Советская археология, 1, 1961, 150–168.

Herodotus, The History of Herodotus, trans. by G.C. Macaulay. London and NY, Macmillan, 1890.

Ivantchik A.I., Kimmerier und Skythen. Moskau, Verlag Philipp von Zabern, 2001.

James P.J., Southeastern Anatolia and Northern Syria: Dating Neo-Hittite Art and Architecture.- Studies in Ancient Chronology, 1, 1987, 36–40.

Mehnert G., Skythika in Transkaukasien. Reiternomadische Sachkultur im archäologischen Fundkontext. Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2008.

Moses Khorenats'i, History of the Armenians, Translation and Commentary on the Literary Sources by Robert W. Thomson, Cambridge (Mass.), London: Harvard University Press, 1980, VIII+408 p.

Phillips E.D., The Scythian Domination in Western Asia: Its Record in History, Scripture and Archaeology.- World Archaeology, 1972, 4/2, 129–138.

Sher Y.A., On the Sources of the Scythic Animal Style.- Arctic Anthropology, 1988, 25/2, p. 47–60.

ԳԱՐԵԳԻՆ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ
Պատմական գիտությունների թեկնածու
ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
gstumanyan@gmail.com

**ԿԻՄԵՐՆԵՐԸ ԵՎ ՄԿՅՈՒԹՆԵՐԸ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՌՆԱԾԽԱՐՀՈՒՄ
(ԽՆԴՐԻ ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԴՐՎԱԾՔԸ)**

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Ամփոփելով հայտնի հնագիտական տվյալները, կարելի է հիմքեր ստեղծել սահմանելու կիմերա-սկյութական մշակույթային ընդհանրության տեղը Հայկական լեռնաշխարհի համաժամանակյա հնագիտական մշակույթների շարքում: Դրանով մասամբ հնարավոր է վերացնել այն հակասությունը, որ կա հնագույն գրավոր աղբյուրների հաղորդած տեղեկությունների և հնագիտական հետազոտությունների արդյունքների միջև: Այն է՝ տարաբնույթ գրավոր աղբյուրները հաղորդում են Հայկական լեռնաշխարհի մի շարք տարածաշրջաններում կիմերական և սկյութական տարբեր ցեղախմբերի առկայության մասին, իսկ տվյալ ժամանակաշրջանի հուշարձանները պեղող հնագետները հիշյալ խնդրին գրեթե չեն անդրադառնում:

Այսօր ավելի է կարևորվում հնագիտության նշանակությունը սկյութական հիմնախնդրի լուծման ճանապարհին: Յուրաքանչյուր մշակույթի գիտական քննությունը հարկ է սկսել մշակութակազմիչ համալիրների հնարավորինս լիարժեք ներգրավելուց և համակողմանի հետազոտումից: Մշակույթային որևէ մեկ հատկանիշի առանձնացումով և ուսումնասիրությամբ բավարարվելը «մեթոդաբանական անօգնականության» օրինակ է: Հայկական լեռնաշխարհի հուշարձանների համակարգում հնարավոր է առանձնացնել մի շարք դամբանային և բնակելի համալիրներ, որոնց, ամենայն հավանականությամբ, կարելի է անվանել կիմերական կամ սկյութական: Գիտական քննության ընթացքում պետք է հաշվի առնել դամբանային համալիրի կառուցվածքային տարրերի, հուղարկավորման ծիսակարգի և զոհաբերությունների վերաբերյալ տվյալները, որոնք խնդրին առնչվող նախորդ ուսումնասիրություններում գրեթե անտեսվել են: Կիմերա-սկյութական դամբանային համալիրի նույնացման գործում, հավանաբար, առաջնային պետք է համարվեն որոշակի տիպի մարդակերպ մահարձանի առկայությունը դամբանաթմբի վրա կամ դամբանախցում, հիմնական թաղման կմախքի մեջքի կամ կողքի վրա ձգված դիրքը՝ հաճախ գլխով դեպի արևմուտք և այլն: Հիշենք նաև, որ քննարկվող դամբարաններում, հաճախ, հեծյալ ռազմիկներ են ամփոփվել: Ուստի, կիմերա-սկյութական թաղումների համար հարկ է առանձնացնել երկու կարևոր բնութագրիչ ևս՝ ձիու և/կամ ձիասարքի տեղադրու-

մը դամբանասարահում, ինչպես նաև շան զոհաբերությունը: Անհրաժեշտ է հնարավորինս ամբողջական կազմով դիտարկել առարկաների այն հավաքածուն, որը հատուկ էր հեծյալ ռազմիկներին (զենք, ձիասարք, աշխատանքի գործիքներ, հանդերձանք, պերճանքի առարկաներ, անձնական գործածության իրեր, խեցանոթներ): Այլ տարածաշրջանների կիմերա-սկյութական դամբարաններում բրոնզե բազմաթիվ զենքերի առկայությունը ծանրակշիռ փաստարկ է հոգուտ այն տեսակետի, որ երկաթի լայն տարածման դարաշրջանում Հայկական լեռնաշխարհի ներթափանցած ցեղախմբերը գտնվում էին զարգացման ավելի ցածր մակարդակի վրա, քան տեղաբնիկները: Այս եզրահանգումը բխում է նաև մարդկանց զոհաբերությունների առկայության վերաբերյալ դիտարկումներից:

Հնագիտական հետազոտությունների արդյունքները պետք է զուգակցել գրավոր վկայությունների, տեղանվանաբանական տվյալների, բանագիտական և ազգագրական տեղեկությունների հետ: Կիմերա-սկյութական հիմնախնդրի հետազոտությունը ճիշտ կլինի սկսել գրավոր աղբյուրների քննությունից: Ուսումնասիրողի ձեռքի տակ են թեմային առնչվող երկու տեսակի գրավոր սկզբնաղբյուրներ՝ սեպագիր արձանագրություններ և պատմիչների հաղորդումներ: Հիշյալ բոլոր աղբյուրները գնահատելի և խիստ կարևոր տեղեկություններ են հաղորդում քննարկվող հարցի առնչությամբ:

ГАРЕГИН ТУМАНЯН
Кандидат исторических наук
Институт археологии и этнографии НАН РА
gstumanyan@gmail.com

КИММЕРИЙЦЫ И СКИФЫ НА АРМЯНСКОМ НАГОРЬЕ (АРХЕОЛОГИЧЕСКАЯ ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ)

РЕЗЮМЕ

Обобщая известные археологические данные, можно создать основания для определения места киммеро-скифской культурной общности в ряду синхронных археологических культур Армянского нагорья. Этим способом можно частично устранить противоречие, существующее между данными древних письменных источников и результатами археологических исследований. Письменные источники сообщают о присутствии киммерийских и скифских племенных групп в разных регионах Армянского нагорья, а археологи, осуществляющие раскопки одновременных памятников, данный вопрос не затрагивают.

Сегодня роль археологии становится еще более значительной на пути решения скифской проблемы. Научное обсуждение каждой культуры следует начинать по возможности с полного привлечения культурообразующих комплексов и их всестороннего исследования. Довольствование выделением и изучением лишь одного культурного признака является примером 'методологической беспомощности'. В системе памятников Армянского нагорья можно выделить ряд погребальных и жилых комплексов, которые, по всей вероятности, можно называть киммерийскими или скифскими. В ходе научного изучения нужно широко пользоваться данными о структурных элементах погребального комплекса, жертвоприношениях, ритуале погребения, которые в прежних исследованиях, относящихся к данной проблеме, почти полностью игнорировались. При идентификации киммеро-скифских погребальных комплексов, первичным, видимо, следует считать присутствие каменного антропоморфного изваяния определенного типа на кургане или в погребальной камере, вытянутое положение скелета на спине или на боку, часто направленного головой на запад и т.д. Вспомним также, что в обсуждаемых погребениях нередко покоились трупы воинов-всадников. Поэтому для киммерийско-скифских погребений нужно выделить еще два важных признака – захоронение коня и/или размещение конского снаряжения в погребальной камере, а также жертвоприношение собаки. Необходимо по возможности в целостности рассматривать весь набор вещей, который был присущ воинам-всадникам (оружие, конский убор, орудия труда, снаряжение, предметы роскоши, вещи лич-

ного обихода, керамика). Наличие многочисленного бронзового оружия в киммеро-скифских погребениях других регионов является весомым доводом в пользу той точки зрения, что в эпоху широкого распространения железа, вторгавшиеся на Армянское нагорье племена находились на более низком уровне развития, чем аборигены. К такому выводу можно прийти также на основании наличия в погребениях кочевников человеческих жертвоприношений.

Результаты археологических исследований нужно сочетать с письменными свидетельствами, ономастическими данными, фольклористическими и этнографическими сведениями. Будет резонным начинать исследование киммеро-скифской проблемы с изучения письменных источников. Под рукой исследователя находятся два типа письменных источников – клинообразные надписи и сообщения историографов. Все упомянутые источники сообщают ценные и очень важные сведения по обсуждающемуся вопросу.